

Miroslav Tůma: Nešíření zbraní hromadného ničení, kontrola zbrojení, odzbrojení a Česká republika.

1. vydání. Praha: ÚMV, 2002, 350 stran, poznámky, obrazová příloha, ISBN 80-86506-23-1 (signatura knihovny ÚMV 49 344 PK).

Snaha o odzbrojení nebo alespoň o kontrolu zbrojení jako jedna z poměrně účinných forem zajištění bezpečnosti se stala významnou součástí mezinárodních vztahů především ve druhé polovině 20. století. To ovšem neznamená, že by uvedená snaha byla charakteristická pouze pro toto období. Úsilí o odzbrojení je patrné v různých historických obdobích zpravidla po velkých ozbrojených konfliktech a v některých případech se stávalo i součástí mírových smluv či dohod.

V procesu úsilí o odzbrojení a o kontrolu zbrojení byly vždy znát mocenské aspirace, projevující se ve snaze dosáhnout maximálního odzbrojení konkurenta nebo potenciálního protivníka a minimálního odzbrojení na vlastní straně, a tak si zabezpečit výhodnější pozici pro případ možné konfrontace. Významnou roli přitom hrála i ekonomická výkonnost jednotlivých subjektů – států, popřípadě koalic. Spočívala ve schopnosti vydržet tempo zbrojení díky vyšší výkonnosti ekonomiky, možnosti věnovat větší část hrubého domácího produktu (HDP) na přípravu obrany a v případě znatelného odzbrojení mít k dispozici ekonomickou základnu, schopnou úspěšně v krátké době vyrovnat jakýkoli handicap v uvedené oblasti.

Určitou brzdící úlohu v souvislosti s odzbrojovacím a kontrolním úsilím hrála též problematika obchodu se zbraněmi, které se stávaly stále výraznější komoditou v mezinárodním obchodě a znamenaly značný stupeň vytiženosti průmyslové základny, a proto i zdroj příjmů a prosperity.

Ve druhé polovině 20. století zaznamenala problematika odzbrojení a kontroly zbrojení výrazný rozvoj. Stala se nedílnou součástí bezpečnostní strategie a součástí celé řady mezinárodních jednání na různých úrovních. Do diplomatických týmů a do mezinárodních organizací stále více pronikali vojenští odborníci a dá se říci, že diplomacie do značné míry „zvojenštěla“, i když prioritu si samozřejmě vždy uchovala politická oblast.

Snaha o odzbrojení a o kontrolu zbrojení byla v uvedeném období motivována zkušenostmi z ničivé druhé světové války, vytvořením bipolární konstelace, která zasahovala i do jiných oblastí světa, a především obrovským rozvojem zbraňových systémů a technologie, hlavně pak zbraní hromadného ničení. Otázka jaderného odzbrojení se stala stěžejním problémem celého úsilí v dané oblasti a zůstává jím dodnes, i když za jiné mezinárodní konstelace. Druhou největší oblastí se pak stalo konvenční odzbrojení. Vedla k tomu skutečnost, že konvenční zbraně (především některé jejich systémy) dosáhly takové účinnosti, která se blíží účinkům jaderných zbraní, zejména při jejich případném hromadném použití. Svědčí o tom řada zkušeností z některých lokálních konfliktů v období po skončení druhé světové války.

Technologie nosičů zbraní jak konvenčních, tak i jaderných umožnila zasažení cílů na velké vzdálenosti s poměrně značnou přesností. Přitom neustálé zdokonalování elektronických systémů zjišťování cílů a navádění zbraní významně zvýšilo spolehlivost a účinnost zasažení a zničení cílů i ve stížených podmínkách na značné vzdálenosti.

Spolu s tím se rozvíjela snaha o vytvoření příznivého mezinárodního ovzduší pro proces odzbrojení a pro jeho kontrolu. Kromě řady metod občanského nátlaku je zde patrná výrazná snaha o posílení důvěry mezi partnery cestou realizace tzv. opatření pro posílení důvěry a bezpečnosti. Ani ta nejsou sice v mezinárodních vztazích něčím novým, jsou však důležitá tím více, čím dokonalejší a rychlejší jsou prostředky a metody vedení ozbrojených střetnutí a modalita jejich případného rozpoutání. Uvedená opatření mají do značné míry preventivní charakter.

Jednání o odzbrojení, o kontrole zbrojení a o opatření k posílení důvěry a bezpečnosti se rozvinula na tolika různých jednacích fórech a úrovních, že bylo třeba značného úsilí k jejich sledování a k uplatnění iniciativy v jejich průběhu. Kromě odzbrojovacích grémíí na úrovni OSN se konstituovala řada jednacích fór na bilaterální, multilaterální či koaliční úrovni. Ani kvalifikovaní pracovníci v oboru již často nebyli schopni sledovat všechna negociační fóra současně a především realizaci jejich výsledků a konečného vlivu na bezpečnostní situaci jak ve vlastním zájmovém prostoru, tak i v širších souvislostech. Zpravidla nebyl k dispozici ani zásadní pramen, který by obsahoval stručný přehled všech jednacích fór s nejdůležitějšími údaji o jejich průběhu, výsledcích, pozicích jednacích stran a závaznosti, popřípadě účinnosti dohodnutých a přijatých opatření. V případě nutnosti bylo nevyhnutelné obklopit se velkým množstvím materiálů a dokumentů a se značnou námahou se v nich orientovat. Kromě toho řada podkladů byla utajována a v některých případech bylo s údaji dokonce manipulováno.

Proto lze považovat za velmi účelné vydání souhrnné publikace s názvem *Nešíření zbraní hromadného ničení, kontrola zbrojení, odzbrojení a Česká republika*, jejímž autorem je *dr. Miroslav Tůma* a vydavatelem Ústav mezinárodních vztahů v Praze. Sám autor je odborníkem v uvedené oblasti s erudicí jak vojenskou, tak i diplomatickou a se značnými zkušenostmi z mezinárodních jednání, týkajících se uvedené problematiky od úrovně OSN až po pozici České republiky a po realizaci přijatých odzbrojovacích a kontrolních opatření na mezinárodní i národní úrovni.

V úvodu publikace autor charakterizuje hlavní mezinárodní organizace vstupující do problematiky odzbrojení a kontroly zbrojení od OSN přes Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) a Severoatlantickou alianci až po Evropskou unii (EU). Výstižnou formou jsou zde uvedeny kompetence, přehled dosavadní činnosti, výsledky i perspektivy v dané oblasti.

Stať, věnovaná mezinárodním kontrolním režimům, informuje čtenáře o činnosti a zaměření pěti neformálních uskupení, z nichž každé sdružuje 30–40 převážně technicky nejvyspělejších států světa. Jejich cílem je preventivně eliminovat bezpečnostní rizika, vyplývající z možného šíření zbraní hromadného ničení a jejich nosičů, jakož i z nadměrného hromadění konvenčních zbraní v jednotlivých regionech nebo státech. Tato oblast je poměrně méně známa a činnost neformálních uskupení málo frekventována i ve sdělovacích prostředcích, a to přesto, že Česká republika je v těchto orgánech zastoupena a ve své legislativě plně respektuje z toho vyplývající povinnosti. Je členem jak Zanggerova výboru pro kontrolu exportu jaderných materiálů a Skupiny jaderných dodavatelů pro kontrolu vývozu jaderných zařízení, tak Australské skupiny zaměřené proti šíření chemických a biologických zbraní, jakož i Režimu kontroly raketové technologie a tzv. Wassenaarského ujednání určeného ke kontrole vývozu konvenčních zbraní. Kromě vysvětlení kompetencí a metody práce těchto grémíí kniha obsahuje i přehled právních norem České republiky, usměřujících úlohu státních orgánů v uvedených oblastech, a přehled institucí odpovědných za procedurální stránku opatření hlavně v oblasti vojenského materiálu, jaderné bezpečnosti a celní praxe.

Hlavní pozornost v ostatních částech publikace je právem věnována oblasti zbraní hromadného ničení s důrazem na jaderné zbraně. Chemické a biologické zbraně jsou sice posuzovány v menším rozsahu, což však neznamená, že by byly zvažovány jen okrajově, nýbrž že existuje méně smluvních aktů v těchto oblastech, než je tomu u jaderných zbraní.

Kapitola pojednávající o konvenčních zbraních zahrnuje všechny kategorie těchto zbraní, které se staly předmětem mezinárodních jednání, počínaje smlouvou o zbraních způsobujících nadměrné utrpení přes miny a nástrahy, ruční a lehké zbraně až po Smlouvu o konvenčních ozbrojených silách v Evropě. Zabývá se též registrem OSN pro konvenční zbraně a jeho posledním dostupným hodnocením.

Raketové nosiče a protiraketová obrana představují další přínosnou a velmi aktuální část publikace. Kromě stručné historie vývoje raketových nosičů obsahuje všechny dosud přijaté mezinárodní smluvní akty v této oblasti, stanoviska jednotlivých zúčastněných

stran, ale i nejnovější vývoj především ve vztahu dvou nejvýznamnějších jaderných mocností – Spojených států a Ruska. Významným přínosem je uvedení dosud málo známého Kodexu chování proti šíření raket a raketových technologií, rezoluce 55. zasedání Valného shromáždění OSN k problematice raket a Smlouvy o omezení systémů protiraketové obrany (ABM Treaty).

Problematika zákazu zbrojních závodů ve vesmíru, která je rovněž poněkud méně známa, je v knize zpracována velmi výstižně a vědecky exaktně. Kromě dosud uzavřených smluvních aktů poskytuje přehled o relevantním jednání na Konferenci o odzbrojení, včetně jeho perspektiv. Dále uvádí rezoluci Valného shromáždění OSN k bodu „zabránění závodů ve zbrojení v kosmickém prostoru“.

Poněkud menší pozornost je v publikaci věnována kapitole o opatřeních k posílení důvěry a bezpečnosti, která jsou často i součástí přijatých smluv. Tato opatření pokrývají jak jadernou, tak i konvenční oblast a mají především preventivně-informační charakter. Opomenuta je zde pouze studie, zpracovaná skupinou vládních expertů pro generálního tajemníka OSN na začátku osmdesátých let, která se stala ideovým vodítkem pro rozvoj dalších opatření k posílení důvěry a bezpečnosti na bilaterální i vícestranné úrovni.

Za velmi cennou lze považovat část, týkající se vztahu a pozic České republiky k odzbrojovací problematice. Zde je nutné kladně hodnotit především uvedení koncepce české zahraniční politiky jako východiska ke stanoviskům v oblasti odzbrojení a kontroly zbrojení a zapojení České republiky do odzbrojovacího procesu. Kromě toho je třeba ocenit též vysokou aktuálnost těchto přístupů a priorit na 55. a 56. zasedání Valného shromáždění OSN v souvislosti s celou vývojovou etapou zahraniční politiky našeho státu od počátku devadesátých let.

Publikace je doplněna důležitým přehledem základních pojmů v uvedené oblasti, jejichž přesná znalost může zabránit nedorozumění především v oblasti žurnalistiky, jakož i seznamem českých a anglických zkratk, které mají obdobný význam. Časový přehled významných událostí v oblasti nešíření zbraní hromadného ničení, kontroly zbrojení a odzbrojení umožňuje rychlou orientaci o době uzavření příslušných smluv a posouzení situace v příslušném období.

V příloze, obsahující mnohostranné dohody z oblasti kontroly zbrojení a odzbrojení, najde čtenář údaje o názvu dohody, o datu jednání a vstupu v platnost, o počtech smluvních stran, signatářů nebo ratifikantů a hlavně o datu přístupu či nástupnictví České republiky v rámci sukcese. Pokud není uvedeno jinak, jsou údaje uvedeny k 1. 1. 2001.

Součástí přílohy je rovněž text Smlouvy o nešíření jaderných zbraní, známé pod anglickým názvem Non-Proliferation Treaty. Autor zde byl zřejmě veden úmyslem nerozšiřovat rozsah publikace dalšími texty a zvolil jednu z nejvýznamnějších a nejuniverzálnějších smluv v oblasti jaderných zbraní.

Připojený přehled odzbrojovacích rezolucí a rozhodnutí přijatých na 55. a 56. zasedání Valného shromáždění OSN ukazuje nejen rozsah projednávané problematiky v dané oblasti v rámci této celosvětové organizace, ale i vztah tohoto jednacího fóra k jednotlivým bodům, vyjádřený počtem hlasů pro a proti, popřípadě abstencí. Vždy je zde též uveden zásadní postoj České republiky.

Kladem publikace je rovněž uvedení přehledu literatury a dokumentace k obsahu každé jednotlivé kapitoly. Čtenář má tak po ruce celkový přehled problematiky a v případě nutnosti rozšíření vlastní informovanosti a hlubšího studia nemusí ztráct čas pracným vyhledáváním dalších pramenů či podkladů.

Vědecký charakter knihy je rovněž zdůrazněn absolutní věcností jejího obsahu a reálnými údaji bez subjektivních přístupů a úvah. Zároveň však umožňuje, aby si čtenář vyvodil vlastní závěry o vztahu a perspektivách vývoje v příslušné oblasti odzbrojení, aniž by byl obsahem v tomto směru nějak zásadně ovlivňován.

Pokud publikace obsahuje statistické údaje (např. o počtech zbraní hlavně hromadného ničení, jejich nosičů a dislokace, popřípadě o jejich významu, ničivé schopnosti

a technických možnostech), je nutné je považovat za variabilní veličinu, která se může měnit v souvislosti s technickým rozvojem, s ekonomickými možnostmi států nebo jejich koalic a ne vždy předvídatelným vývojem mezinárodní situace. To platí koneckonců i o smluvní praxi. Zásadně je však v publikaci správně postřehnout trend k univerzalizaci odzbrojení a kontroly zbrojení pod záštitou OSN. Stále větší počet mezinárodních odzbrojovacích smluvních aktů je přijímán a kodifikován na světové úrovni a trvá snaha zapojit do ní co nejvíce států. Studium knihy nenechává však nikoho na pochybách o tom, že v obrovské variabilitě specifik a zájmů 191 členských států OSN nemůže být tento proces ani krátkodobý, ani snadný. Z toho vyplývá nejen trvalý charakter diplomatického úsilí v této oblasti, ale též požadavek nutné kvalifikace v tomto specifickém oboru.

V tom lze spatřovat velký klad této publikace. Je totiž určena především pro potřeby pracovníků v operativních složkách diplomatické služby a ozbrojených sil, jejichž úzka součinnost v oblasti odzbrojení a kontroly zbrojení je dnes „*conditio sine qua non*“. Jejimi dalšími uživateli budou zřejmě vědečtí pracovníci v oblasti mezinárodních vztahů, ale i politologové všech směrů a zaměření. Dobrým zdrojem doplnění znalostí v relevantních oborech výzkumu bude také pro sociology a statistiky. Odborníkům v oblasti vývoje a výroby zbraňových systémů a jejich použití ozřejmí mezinárodněprávní důsledky jejich existence, trendy dalšího vývoje i možnosti a důsledky případného zneužití pro vztahy mezi státy a regiony a z toho vyplývající nutnost mezinárodněprávního zakotvení kontrolních mechanismů. Významným zdrojem ucelených informací se může stát též pro poslance a senátory, kteří se podílejí na tvorbě a schvalování legislativních kroků České republiky a právních norem v oblasti odzbrojení a kontroly zbrojení, k nimž se Česká republika připojila. Umožní jim zaujmout kvalifikované stanovisko k problematice, která nemusí být v souladu s jejich dosavadní erudicí a specializací, a to hlavně v souvislosti se závazky, které naše republika přijala v oblasti kontrolní činnosti, restriktivních opatření a udržení míru a bezpečnosti.

V oblasti mezinárodního obchodu se zbraňovými komoditami publikace poskytuje příslušné informace o omezujících faktorech jak co do rozsahu, tak i typů těchto komodit i případného teritoriálního uplatnění, které jsou důležité zejména pro řídicí pracovníky v oboru. Další uplatnění kniha najde v oblasti pedagogické činnosti na vysokých školách, a to jak pro učitele, tak i pro studenty, především v oborech mezinárodního práva, politologie a žurnalistiky.

Souhrnně je možné konstatovat, že publikace zaplňuje mezeru v naší knižní produkci, která zde byla velmi markantní a působila věcné obtíže při studiu a dokumentaci významově i obsahově stále rostoucí odzbrojovací problematiky.

Kladem knihy je rovněž skutečnost, že je do ní zahrnuta rovněž oblast boje s mezinárodním terorismem po událostech z 11. 9. 2001 v New Yorku. Autor zde správně konstatuje, že tento teroristický útok vnesl do mezinárodních vztahů nový prvek, který nezůstane bez vlivu na odzbrojovací oblast, jehož dopad a rozsah lze zatím jen těžko odhadnout. V každém případě se zde otevírá nová oblast odzbrojovací problematiky hlavně ve spojení se zbraněmi hromadného ničení a s prostředky jejich dopravy, která bude interdisciplinárně ovlivňovat činnost orgánů státní správy, mezinárodní vztahy a kontrolu, jakož i působnost zpravodajských služeb v různých regionech či prostředích. V každém případě nastane však nutnost řešení širších sociálně-ekonomických a dalších příčin terorismu na celosvětové úrovni s nezbytným určením jejich priorit.

Autorovi se zde podařilo něco, co v oblasti literatury mezinárodních vztahů nebývá obvyklým jevem, totiž shrnout cca na 350 stranách problematiku, která ve své písemné formě představuje dnes již tuny nebo snad vagony materiálu. Proto by tato publikace neměla chybět v knihovnách rezortů státní správy, zejména ministerstva zahraničních věcí, obrany, vnitra, spravedlnosti, průmyslu a obchodu. Neobejde se bez ní ani informační pracoviště legislativních orgánů státu – Parlamentu a Senátu –, ale ani výzkumná pracoviště a knihovny vědeckých ústavů a vysokých škol.

Vzhledem ke své obsahové i věcné náplni a k vysoké informační hodnotě publikace představuje dílo trvalé hodnoty. Její využití bude možné i účelné řádově v dimenzích desetiletí, i když je nutné předpokládat, že v oblasti odzbrojení a kontroly zbrojení dojde k určitému vývoji, hlavně pokud jde o zbraně hromadného ničení, demilitarizaci kosmického prostoru, ale především na úseku kontroly v souvislosti s technickým pokrokem v oblasti elektroniky. Celá řada stávajících smluvních aktů bude mít však dlouhodobý charakter a bude dále představovat důležitý instrument v úsilí o zachování míru a o zajištění bezpečnosti. Rovněž lze očekávat mezinárodněprávní kodifikaci boje proti mezinárodnímu terorismu na globální úrovni, která se bude pravděpodobně soustřeďovat na preventivně-kontrolní a restriktivní činnost v technické i finančně-ekonomické oblasti.

Lze se domnívat, že tuto publikaci nebude nutné v nejbližší době zásadně doplňovat a že zůstane svým způsobem jedinečným souhrnem odzbrojovací problematiky celého 20. století a že stěžejní smluvní akty a opatření budou zasahovat a platit i v 21. století.

Milan Štembera